

BART BEEIXWERK GROEP ERFGOED EN
LANDSCHAP KEMPEN

Erfgoed uit de Tweede Wereldoorlog

Bestudering van satellietopnamen of luchtfoto's leiden tot de meest vreemdsoortige waarnemingen. Zo kan men in de zuidoostelijke hoek van natuurgebied De Landschotse heide in de Brabantse Kempen een aantal aardwerken in de vorm van schepen, compleet met voor- en achtersteven, waarnemen. Dit doet onmiddellijk denken aan een luchtfoto in Life Magazine van september 1960 waarop de contouren van een schip zichtbaar zijn. Die foto was afkomstig van de Turkse luchtmacht en genomen 20 km ten zuiden van de berg Ararat. Onderzoek toonde aan dat het hier niet gaat om de Ark van Noach, zoals door sommigen verondersteld, doch om een natuurlijke formatie. Ook onze aardwerken zijn geen overblijfsel van de vloed waarmee Noach en zijn gezin, en vele dieren met hen, overleefden. Alleen al de afmetingen, ongeveer 50 meter lang en 7 meter breed, voldoen niet aan de in Genesis vernoemde 300 el lengte, 50 el breedte en 30 el hoogte. Voor het verhaal achter deze objecten die nog het meest aan land-art doen denken, moeten we terug naar de begintijd van de Tweede Wereldoorlog.

Oefenbommen *op een zee van heide*

1 – WAARNEMINGSPOST OP INMIDDELS
IN CULTUUR-GEBRACHTHE HEIDE

Vanaf het begin van de oorlog beschouwt Duitsland Engeland als de belangrijkste vijand. Het belangrijkste doel van de maritieme strategie is stilstand van in- en uitvoer van producten van en naar vooral de Verenigde Staten. Blokkade van de koopvaardij is het belangrijkste doel, te bereiken door het leggen van mijnevelden nabij havens en in scheepvaartroutes, lucht- en raideraanvallen op transporten en een ring van U-boten om de Britse eilanden. Na de slag om de Lage Landen en Frankrijk, zomer 1940, komen daarvoor marinebases en vliegvelden beschikbaar. De geallieerden stellen zich teweer met escorteren van konvoien, luchtdkking, sonar en afweerpapens als dieptebommen.

Dat neemt toe als er een nieuwe fase intreedt na de aanval op Pearl Harbor en Amerika

vanaf december 1941 actief in de oorlog betrokken was.

De Duitsers richten oefenterreinen in. Zo ook op de Landschotse heide in 'een zee van heide'. Omliggende gemeenten als Hoogeloon, Vessem en De Beerzen krijgen van de Bauleitung Luftwaffe Eindhoven eind oktober 1940 bericht van de aanleg van dit oefenterrein dat zowel vanaf vliegbasis Eindhoven als vanaf Gilze gebruikt zal gaan worden. Aangegeven wordt waar mensen in het geheel niet mogen komen; d.w.z. een flink gebied gelegen binnen betreffende gemeenten. In een enkele kilometers breed gebied, reikend tot over het vennengebied van de Flaes op landgoed 'De Utrecht', mag men slechts verblijven op eigen risico.

Een viertal 'schepen' en een bunker zijn nog in het huidige landschap aanwezig om tot op heden hun part van het grote verhaal van

de Tweede Wereldoorlog te vertellen. Geschiedenis laat zich hier overdragen door het verhaal dat verbonden is met nog waarneembare zaken in het landschap.

Fliegerhorst Eindhoven

Het oefenveld op de Landschotse heide is uiteraard onderdeel van een groter samenhangend geheel van (schijn)vliegvelden. Allereerst is daar vliegveld Welschap dat begin 1940 nog een grasvliegveld is. Het is 12 mei, eerste Pinksterdag, als Eindhoven wordt bezet. De Duitsers starten vrijwel onmiddellijk met het uitbreiden, ombouwen en verharderen van het vliegveld. Boerderijen worden onteigend en ontruimd waarna een stelsel van verharde startbanen wordt aangelegd en hangars en opslagplaatsen worden gebouwd.

Op ongeveer 8 kilometer, tussen Oirschot en

Oostelbeers, wordt een schijnvliegveld aangelegd. Op dit Scheinflughafen Dun (SF38 in formele taal) worden nepvliegtuigen op rails voortbewogen, brandt landingsverlichting en staat een bunker voor het bedienend personeel. Uiteindelijk zullen ook Scheinindustrie-anlagen gebouwd worden in de vorm van SI58 (Bata) en SI59 (Philips). Welschap wordt een opleidingsbasis van de Duitse Luftwaffe onder andere voor bommenrichters. Om veiligheidsredenen is het niet gewenst te landen met scherpe bommen. De Knegse heide wordt gebruikt om deze te droppen.

In aanvang zijn op Fliegerhorst Welschap jachtvliegtuigen van Messerschmidt en bommenwerpers van het type Heinkel-111 en Junker-88 gestationeerd. De Heinkels verdwijnen eind 1940 na ingezet te zijn voor nachtelijke aanvallen op Engeland en voor lange afstandsverkenningen. Halverwege 1941 vertrekken ook de Junkers. Zij worden vervangen door Dorniers-127 in de vorm van de 2e Gruppe Kampfgeschwader 2; in 1943 aangevuld met de 1e Gruppe van dit Kampfgeschwader.

Fliegerhorst Gilze

Duitse ingenieurs van 'Bauleitung' bouwen nabij Gilze het bestaande vliegveld Molenheide en het in ontwikkeling zijnde vliegveld Nerhoven om tot een vliegveld met drie startbanen. Nabij Alphen komt een compleet opgetuigd imitatie-vliegveld 'Kamerun', waarschijnlijk genoemd naar de gelijknamige Duitse kolonie. Ook staat dit terrein wel bekend als 'De Kiek' en in Duitse rapporten als SF37 (Scheinflugplatz 37). Om de vijand te misleiden vertonen ligging en inrichting grote gelijkenis met het vliegveld Gilze. Het ligt vlak bij een spoorlijn (het bekende 'Bels Lijntje'), niet ver van een dorp, in een gebied

Samenvatting

Behoud en herstel van biodiversiteit in Europa is het doel van Natura 2000, een netwerk van natuurgebieden. Niet in het minst zijn het echter cultuurhistorische sporen die in belangrijke mate de waarde mede bepalen en bijdragen aan identiteit en beleevingswaarde; zeg maar het verhaal van onze leef- en woonomgeving invulling geven. Erfgoed uit de Tweede Wereldoorlog als voorbeeld.

met grote en kleine bossen, akkers en weiden en even ver van Tilburg als het echte vliegveld. Houten nepvliegtuigen sieren het geheel. Staaltje Engelse humor: nadat de RAF onraad had geroken werd het schijnvliegveld, zo weten Duitse oud-militairen te melden, nog éénmaal gebombardeerd en wel met houten bommen.

Gilze fungeert vooral als operatiebasis voor strategische aanvallen. Aldus is zij ook ingeschakeld in de grote Europese strijd, de Slag om Engeland (10 juli - 30 oktober 1940). De RAF met zijn Spitfires, Hurricanes en radar brengt de Duitse luchtvlotten evenwel gevoelige klappen toe. Na de grootscheepse aanvallen op Londen in september 1940 richt de Luftwaffe zich ook op inzet op zee.

Schijnboten, bunker en cementbommen

Bij een luchtmachtbasis, zeker in het geval van een opleidingsbasis voor bommenwerpers, hoort ook een oefenterrein. Dit wordt ingericht op de 'Lancie', een tiental kilometers westelijk van Welschap. Dit gebied tussen Vessem, Westelbeers en Casteren is dan nog grotendeels heide. Nabij de vennen Keijenhurk en Wit Holland worden meerdere 'boten' in het landschap zichtbaar gemaakt. De schijnboten krijgen de vorm van aarden ruggen, omgeven

door een sloot. Ze zijn ongeveer 50 meter lang en 7 meter breed. Om vanuit de lucht alles zo realistisch mogelijk te doen lijken, zou er ook nog een houten mast, kajuit en rietkraag als romp opgestaan hebben, zo wil de mondelinge overlevering. Door geallieerden gemaakte luchtfoto's uit de eindjaren van de oorlog lijken dit in ieder geval deels te bevestigen. Waar de bommen worden gedropt en ook anderszins wordt geoefend, en waar de bunker en houten wacht- en observatieposten staan, is 'Sperrgebiet' en daarom verboden te betreden. Borden met de tekst 'Terrein der Deutschen Wehrmacht; verboden toegang' en bewaakte slagbomen maken dit duidelijk. De nabij gelegen Neterselsche heide en landgoed De Utrecht mogen alleen op eigen risico betreden worden.

Onder de aanvliegroute, op een hoog punt in het landschap, komt een bunker van waaruit waarnemingen worden gedaan en het terrein wordt beheerd. De muren van het gebouw, opgetrokken in kruisverband en bestaand uit één bouwlaag, zijn 55 cm dik. Het verhaal wil dat de stenen, bedoeld om een boerderij te bouwen in het nabijgelegen Casteren, zijn gevorderd. Het dak is van gewapend beton. De bunker is voorzien van waarnemingsopeningen aan de zuid- en westzijde. Aan de noordwestzijde bevindt zich een vijfzijdige uitkijkpost. Op het dak is voor rondomwaarneming

2 - SCHETS OEFENTERREIN INCL. VEILIGHEIDSZONES.

3 - 'US PHOTO RECCE GROUP' 28 MEI 1944.

een spiegelinstallatie gebouwd. Zover bekend bestaat de bezetting gewoonlijk uit twee man; veelal oudere, afgekeurde militairen waaronder een mank lopend persoon die de plaatselijke geschiedenis is ingegaan als Karelje. Een telefoonlijn zorgt voor de verbinding met het vliegveld. Diverse malen wordt door het verzet sabotage gepleegd door telefoon- en elektriciteitsdraad door te knippen, zo staat te lezen in de maandrapporten van de marechaussee Eindhoven-groep Middelbeers.

Uiteraard vervalt ook hier het jachtrecht. De wildstand zal er wel bij varen. Vele meldingen worden er gedaan van het onbevoegd uitoefenen van de jacht met kogelgeweren door de Wehrmacht. Dit wordt zelfs een aantal malen aangekaart bij het gerechtshof in Den Bosch, zo valt te lezen in stukken in het archief van gemeente De Beerzen. De plaatselijke bevolking, zo willen de overgeleverde verhalen en dagrapporten van de veldwachter, moet zich beperken tot het stropen met strikken. Elke oorlog heeft haar eigen klein leed.

De oefenbommen zijn van beton en voorzien van uitsparingen waarin een glazen buisje gevuld met fosfor. Door de val breekt het glas en ontvlamt fosfor, met een hevige rookontwikkeling als gevolg. Rook en vuur markeren de plaats van de neergekomen projectielen. Dat kan men vanuit de observatiepost en vanuit het vliegtuig zien. De praktijk leert dat het ophangstelsel soms blijft haken met als gevolg een afzwaaijer. Zo leert een rapport van het hoofd van de luchtbeschermingsdienst Oost-, West- en Middelbeers die op 4 oktober

1941 melding maakt van een cementbom op een afstand van 100 meter van bewoonde huizen. Het geheel wordt afgezet met rode vlaggen en de plaatselijk post van de Duitse Wehrmacht wordt verzocht de bom te verwijderen. Veldwachter Heeffe maakt, na zijn gebruikelijke rondje door de gemeente, in zijn dagrapporten meermaals melding van het aantreffen van luchtmijnen, bommen en het schieten met scherp vanuit vliegtuigen. Kleine sporen van het grotere verhaal.

Bommenwerpers met op scherp gestelde bommen die hun vracht door diverse omstandigheden niet kunnen lossen, gebruiken het oefenterrein ook wel om van hun lading af te komen. Dit om zodoende veilig te kunnen landen. Deze bommen laten vaak een flinke krater achter, waar na de oorlog nog in gezwoomen wordt door de plaatselijke jeugd. Ook vanuit Gilze wordt er geoefend met cementbommen op de Landschotse heide. Nabij het eerder genoemd schijnvliegveld 'De Kiek' tussen Alphen en het Riels Hoefke in Riel worden incidenteel bij het landen of starten als hinderlijk ervaren oefenbommen 'overboord' gezet. Tot op heden worden ook hier deze, zoals bij boswerkzaamheden, teruggevonden.

Zichtbare tekenen

Een aantal van de al dan niet gerestaureerde schijnboten zijn nu nog, op het niet-ontgonnen deel van de Landschotse heide, in het landschap zichtbaar. Niet alleen in het veld maar ook op lucht- en satellietbeelden als die van GoogleEarth. Ook zijn na de oorlog op

meerdere plaatsen de afgeworpen cementbommen door agrariërs tijdens het ploegen naar de oppervlakte gewerkt. Bij de entree van sommige boerenerven in de directe omgeving zijn deze bommen als markeringspaal aan het begin van de oprit nog te zien.

Na de oorlog zal men eveneens geconfronteerd worden met genoemde glazen buisjes wanneer men het grootste deel van de Landschotse heide, waarvan nu nog slechts circa 250 ha resteert, ontgint en daarbij met enige regelmaat deze met de schop kapot steekt waardoor arbeiders soms schade oplopen aan hun kleren.

Luchtfoto's uit die tijd maken duidelijk dat met bommen vooral geoefend werd in het meer centrale deel van het oefenveld. Ook dat juist daar scherpe bommen, al dan niet van Duitse makelij, zijn gedropt. Een verkenning met metaaldetector door de Werkgroep Erfgoed en Landschap Kempen leverde als resultaat op dat in de omgeving van de 'schepen' in ieder geval ook, en mogelijk overwegend, is geoefend met mitrailleurvuur. Tijdens het volgen van plagwerkzaamheden is de werkgroep eveneens gestuit op een ingeslagen cementen oefenbom. Daaropvolgende waarneming en gesprekken met omwonende agrariërs leren dat deze zich kunnen bevinden tot op enkele meters diepte.

Informatiebord Luftwaffe Übungsplatz Landschotseheide

De Stichting 't Loons Heem ontplooit al vele jaren initiatieven om de bunker, op het

4 – EÉN VAN DE OEFENSCHEPEN.

5 – ENTREE BOERDERIJ OP HET ONTGNEN DEEL VAN DE LANDSCHOTSE HEIDE.

grondgebied van de voormalige gemeente Hoogeloon, een educatieve en toeristische bestemming te doen krijgen. Ook volgende generaties behoren immers kennis te kunnen nemen van de wijze waarop de grote internationale geschiedenis haar weerslag heeft in de lokale en regionale geschiedenis. En de cultuurhistorische en landschappelijke samenhang der dingen en de plaats van de regio in het grotere geheel te ervaren.

De lange adem van Stichting 't Loons Heem is uiteindelijk beloond met de onthulling van een informatiebord aan de Metropweg in de Landschotse heide op 20 september 2008. Daarbij is dankbaar gebruik gemaakt van de arbeid van het 2e Geniecommandement Bureau Registratie verdedigingswerk dat in 1948 de bunker heeft opgemeten en opgenomen in het zogeheten Bunkerarchief van het Ministerie van Defensie recentelijk toegankelijk geworden in het Nationaal Archief. Ook is een replica van een oefenbom ZC (Zement Cylindrisch) 250 opgesteld. De onthulling geschiedde, onder toezicht van genodigden, door familieleden van de kort daarvoor overleden Jan Janssen, een drijvende kracht achter de plaatselijke heemkundevereniging. Ook aanwezig de Stichting Menno van Coehoorn, de Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge en, ietwat onwennig voor een aantal aanwezigen, afgevaardigden van het Verband der Kriegsbeschädigten. Tegelijk kwetsbaar en waardig. Het gebruikelijke kopje koffie werd geserveerd met een gevulde koek in de vorm van een bom.

De beheerder van de Landschotse heide, Brabants Landschap, op haar beurt heeft het maaibeheer afgestemd zodat de 'schepen' herkenbaar zijn in het landschap en gelijktijdig volledig met de natuurlijke omgeving harmoniëren. Aankoop van de bunker cq. observatiepost, die in particulier bezit is, is in overweging bij Stichting Het Noordbrabants Landschap dat zich meer en meer profileert ook met cultuurhistorie.

De biografie van een bunker

Interessant is om te zien hoe de biografie van de bunker zich in de tijd heeft ontwikkeld. Was het tijdens de oorlog vooral een militair utiliteitsgebouw, aan het einde was het een object, om emotioneel op af te reageren door deze van de aardbodem trachten te doen verdwijnen. En wel door deze vol te stouwen met munitie en brandhout met als gevolg slechts een lichte scheuring. Vervolgens is het nog een tijdje een soortement van een recreatieverblijf voor een stedeling die rust zoekt op de heide. Waarna het, na de ontginning van grote delen

6 – DUITSE DELEGATIE TIJDENS ONTHULLING INFORMATIE-PANEEL

van de Landschotse heide in de jaren '50, dienst doet als stalling en opslag van landbouwmaterieel. Vandaag de dag wordt het door de particuliere eigenaar vooral gezien als niet-functioneel voor hedendaagse agrarische doeleinden en slechts als een sta in de weg. En dat op een moment dat we met ons allen realiseren dat het gebouw, samen met de 'schepen', een uniek stuk geschiedenis te vertellen heeft. Ook als plaats van waarschuwing, verzoening en ter bevordering van vrede, vriendschap en verstandhouding tussen volkeren. Ook die rol kan erfgoed spelen.

Heide: van nature cultureel erfgoed

De Landschotse heide maakt deel uit van een heide- en vennengebied dat vooral om haar natuurwaarden deel uitmaakt van Natura 2000-gebied Kempenland West, samen met de Mispelende en Netterselsche heide. Eveneens maakt het deel uit van de reconstructie van het landelijk gebied, dat alom speelt op de hogere zandgronden. In beide gevallen wordt naar dit gebied gekeken vooral vanuit de optiek van ecologie, esthetiek en economie. Terwijl heide bij uitstek ook een cultuurofgoed betreft en de sporen in zich draagt van de verschillende te onderscheiden tijdslagen die daarmee in belangrijke mate de identiteit, functie en belevingswaarde mede bepalen. Een eerste inventarisatie van de diverse elementen door de Werkgroep Erfgoed en Landschap Kempen toont dat Kempenland-West daar geen uitzondering op is. Bij het beheer van het landschap zou cultuurhistorie dan ook nadrukkelijker aanwezig moeten zijn. Een pleidooi is op zijn plaats voor de geschiedenis

van de plek, de aanwezige cultuurhistorische waarden en de bijbehorende verhalen.

Heidelandschappen hebben een rijke historische gelaagdheid. Het is hier niet de plaats de verschillende functies doorheen te tijd te bespreken, maar een bestemming die is gebleven vanuit verleden tot op heden is die van militair gebruik. Dat gaat dan om uiteenlopende zaken waaronder schijn- en oefenvliegvelden. Het collectieve geheugen en de archieven bevatten slechts flarden van informatie; in het landschap vinden we de stille getuigen. Erfgoed dat er om vraagt te worden geïnventariseerd, erkend, beheerd, ontsloten en beleefd.

Literatuur

- Engelen, N. van (2002), *Vliegbasis Eindhoven op gouden vleugels met platina randje. 50 jaar Klu en 70 jaar burgerluchtvaart in de lichtstad.*
- Hermens, A. (2002), *Luchtaanvallen op Eindhoven en Philips 1940-1945: feiten en achtergronden over de luchtaanvallen tijdens de periode 1940-1945, Geldrop.*
- Hout, J. van den et al. (1984-1988), *Vijf jaar luchtfrent: het vliegveld Gilze-Rijen in de Tweede Wereldoorlog (serie van vijf publicaties uitgegeven door heemkring Molenheide).* ■